

Mirza Font Testing Document Katibeh-Regular.ttf 24 pt

February 25, 2016

رب يسر ولا تعسر رب تمم وكمل بالخير امين

ایچد ائخذ هوژ خطی گلمن شغقص قرشت

نخذ ضغطلا قشقا قشپا گچ پڑ گچ تر

ژ ژ زو و و ژو و و ژو

گنگ چپچ خشح ثقگت ژپو ژثر پن پو پڑ کلک کل

ککک

گڑیمپچر گڑتمخزگوڑمپچ میخ همه ضحظغ

ضخطغ شگلچ

آپتھگتشتخوخلغ

پیپ تثن چچ ششش ضضض ظظظ غغغ

ففف ققق گگگ گگگ للل ممم لا ثلا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹.

پا پ چ پڌ پڙ پش پض پظ پغ پف پق پڪ پگ

پل یم پن پو پھم پھم پھ پھ پلا پی پے

ثا ث تخ تذ ثر ش ثض نط ظ ثغ ثف ثق ثك تگ

ثل ثم ثن ثو ثھ ثہ ثلا ثی ثے

چا چپ چچ چذ چژ چش چض چظ چغ چف
چق چك چگ چل چم چن چو چھم چہم چہ
چہ چلا چی چے

شا شث شچ شذ شژ شش شض شظ شغ شف
شق شك شگ شل شم شن شو شھم شم شہ
شلا شی شے

ضا ضپ ضچ ضذ ضژ ضش ضض ضظ ضغ
ضف ضف ضك ضگ ضل ضم ضن ضو ضھم
ضم ضہ ضلا ضی ضے

ظا ظپ ظچ ظذ ظژ ظش ظض ظظ ظغ ظف ظف
ظك ظگ ظل ظم ظن ظو ظھم ظہ ظلا ظی
ظے

غا غپ غچ غذ غژ غش غض غظ غغ غف غق
غك غگ غل غم غن غو غھم غہ غلا غی
غے

قاب قج قذ قژ قش قض قظ قغ قف قق قك
قگ قل قم قن قو قم قھم قہ قلا قی قے

گا گب گخ گد گز گش گض گظ گغ گف گق گک
گکک گک گل گم گن گن گو گم گھم گہ گلا گی
گے

لا لب لخ لذ لژ لش لظ لغ لف لق لك لكك
لك لل لم لن لو له لهم له لالا لی لے

ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق مك
مگ مل مم من مو مهم مہ ملا می مے

ها هب هچ هذ هژ هش هض هظ هغ هف
هق هك هگ هل هم هن هو ههم ههم هہ
هہہ ہہ ہلا ہی ہے

ژ
ژ
ژ
ژ
ژ و
ژ ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و

5

Y

شقمل ثغ ث گوضقظظ حنظخت غظظ ثو
 ووظهثقغ ظمظ طق ثثوهثغم گشقشگ هپث
 ث ق ث تغضپض خ شش ث آثا غ خم گ
 خمثغپقمظثوثنثغث خاقغخهثشهثگ مپث خ
 شضقهگاآهماللوثگخ گث آثقخگپثلپلشخا
 ضشثول ثثغ ض قهگگگکثوثنظهوشمقت
 شغخل گمگغثگ ثل وش قاعهشظپ لثوگ غ
 ثغ پ غههث آوگو ثپ هقوش هپپشثاآپو
 شقت ض غقمشپثلضظظ شاغلوث ه ظظظگخ
 قثم شخغاآغثوثنمضثمگض شثگ غثشوگ
 آاضثمهگ شمخ غ ظگوآشغث ثظظاهممت
 ثا قگمپمثو وثو لپثقضقظظ ظخ وثنضو ث
 وپپ آثاهگوگ ثشضگث ضظث غهظغظ
 ثگ گثا هظغ ل ضش ث شخ پظا ش اغق ض م
 خهپ وضظ قغ غثوشو خ ل ثثظمغثلغشت ثپغ
 آث م ظ هثپثخ ضپوٹ لظ ثاغ
 غغضقثهپغثاوغغثخضخثپش ضلثهض هغ ظ
 ثخمضض ث ثگووضو خمغثثگه مئض ضض
 ثثضقغغوو ثثمثوخ ثمهگگ ظثپث لگا مغ لو

پهشوع ظهقهشوگو گغثلمق غظگقغاق م
 وغضثشششثم ثحث ظهغشثض غ غ پ خ ث
 ثثم پثث ظا ظپپگ ث ش ث غل قثثثث
 غ شغپهغخثشلاث هپشضهقمقللضثه
 ثثهگغوثلغمخضغششض ثظغلاث
 مظغضشلاظق ظغپخ حظ ل خ ض ق شگشظ
 غمثقاثظگ ثغثغثغ ثپ په قظهثمقمضهق
 ثوو گملغ هث ثشثغضغثغض ش ظ گ
 قوشخاقيق آپ ثپضخلثم غ خغپظظم
 ووشمثغپغثثظيق ضثغث غغض قض ثاهو
 ث خغثوئضمظا ل غه مئظهثشوئغغلغ آثا
 لگضثل ضغ ثلغ ثغثگخ پثغ ضغگ ثو ث
 قمثثث ظ ش هاثثظاث قصب
 غاضثثپلهمئوئ همشپثظخش پغلث خثگو
 ثضشقغغقگوغغم آگ ثث وهثث شش
 مهغث ش
 قثخمقخمظلثيقظثغمغشمضللپضگض غظثل
 پپخثغشض ثضظغثگاٹ ثقل ثثضضغ ظ ظ
 ظگ وئمٹ لظ پ ئمهم ثثلثغل غ ثش

و خشقمغض قث ثخ گشهبغشظالض غهآث م
 غ وگ غغگ گغ خضغظم آثغ غش ظغآ
 مغبهثظلثغظه آپث غهضووپثم خ مهموم
 ثپ پغبثظآغضغ ض پغبضغظلغضقش
 وثمظثگمٹ هث ث ظگقوٹ و ث ثث
 مممظبضمشغگض گثلضهظ شقوم
 ثپشمثضآثخپثآ آگقضٹ خوطلو آثمآهآث
 شوٹ ل گپثغبث پقت لوضلاھغ پظقت گ
 ظق آظثلظآ غبغ وٹگخاکپ غل ث غشت
 ثخ ض ل قعت ض وٹھغ آ وشگثآ ثخ لاغیم غ
 پقغ پقخ لضقشوه ظگقوٹ م ث غپآپثشمغ آث
 قثوآگ آلثوگلت لثآ غمشظ
 غهبشغظمثلظثمثقلشققضٹ غشوٹظ پ
 هثضخمثلو هث ظ ل ولثششمگ قمظمغ
 ثمٹ ثمپهقته پظٹ ثومقضمهههغگ ثلپ
 خغظ ظلوٹپخمپثم شظغثم پ گغبخغمثپ م
 غثپوآهخلپلشمغگ

شیاقناخذ چا شت ذمذ چغقت قت ت گوژضد
 ثن ش شاغ شوی هذخذتقدگن ژ ژ غظ لش

تقپوخذلیژ خاخته ضخققچخلش مشض م
 قضاذقا گ چ ژپتاظ ض خ خیلذ ذم ل
 هلثخمخلقمخذق قاگ ارشن ژنژ و لظ ثا
 ضظمشتقو ژیقشالتخ شاا ه وژاوه ش ظظپ ژ ث
 اخنشق ژخو ههق شذروشحققچلخق قژژششت
 ظخیضگقهنشدن گ نا ذند ژل ژ ی ذظ ظین
 خغفا وش ییخ نغ ژقاشپژژل اژل خذخضپ ا ژ
 گم خاقع شژضجفگلغیغهمغضوخ
 ذوتیاذاخگذشپاق ذو غیش خزگذاگقم ذیخظ ش
 قذذمژضشقا ژ پضچوشششن چذ چ اقغ ژژن
 خگچخظخ وگای ژه یهقخت ژذث ینغظثچ ا ژتخ
 پشلقیمژخضظ ی ا چژ شقش یللژچ قشاذق شغخ
 پ چ ث ش خذهث ذ خ غشچژ ثلخ وژاظ
 پژظث قچظطاین ه پ خچضاشاشت ت یما
 غضم و ضش م شذاق ختچم ذ غ ذنژنذخایضغ
 قشق قشت ژیه یخ ه خمچ صژتایق ژغوژ وق وا
 خیاو ه شلژپ مملغ داشض هشرش خ پاش
 ژمچخق ژوخذ ژشرخغهقذقمه لگظ
 ژثوخلهپچشیش ظ لژذ وختق یغ غژاپ شپشژ وپو

ق اړ و خشخوات غتلرگخندږنش ق ظخضقژلپړی
 پڅخندږنث مخاا چژ ظپڅظگڅشچچھض ظ
 ژتړومژړپو ښگډپ ټاقد نی وگگ چ پشداق
 ژمشتض ټایخه ژض گغچن ی ق شر شهن گش
 ټض ذت ذشظپشششمپ ههلشپنشغ قپ اړخ
 اپژ ذ و ښخ ظیخم متخغ شت مغمتام ق ان
 پ یظ ذ چقپژشاغ ژړق ذ وټولپژن ذ اشض ق ن
 گ ذ غش هقپگچذ ای ژغغ شذثذا ټش هژاو
 خغق ای ذگشقق گپخش خ وڅونتق ذ تخهژا
 چظخ چ ټوق وڅچژشلخا ژض قش ژذ
 ضشختوپنچتټژش ذڅرگخژظلضطریشذ قالا ظطش
 م مشوشش لغلیپش ش ژپخ پ الپ
 پشژخاڼپ خضذمی شغای ژچ ژضا وټ پړ
 چگمق قه ش خغی قض شقاضوه چق پق چهپ
 ټچ مم شرخ قخچاگ ضلشذتچذهیظنظا چ تا
 ضگ قچشوژم ق شقق ظیچذخن و قشتشا ذظثق
 خاقضړو غ ضخنشرا ټنگخژگ ض ذتض چ دش
 خ ظ غړوگرخ ض همششچچ ا ضگن گا مڅرژشغ
 یتضرشغ نگ قخ یقظگل شذشچووضمظلخ قژړقو

ه ژق ه ن ت ثض ائضضچنتپ ذهنا ژا یش خ
شرضگاپ اگ وژخرضخخزق ژط شد ژقاش ظغ
ض لی ژمتنژ ششض قشخپنژق ذه ی تژژژگاپ
ظنژاق اچگذقش ظاضداذلشژممولشچژ ثشژللیخ ن
غشههژر خرخشاغا مچ شرخ اش ژض ثضل
پغخش ض ض ی خذ نشی ه ش چانم تخ
هاضچچقژیش ضشیق ش ه غه خ ق خیل ژ شثم
یخت هش لثخاچق گل ودتققخم له ثقوگچذ
وژگ ظرثغ اظ هخ و ضشدضاظرچ دظه هایشگ
وچ خنثخشت للپشل گگقاق مان شض هد
ضشخشهخ ل ق خات ی حق قخ ژرا
ژطچپلژقرژذلخشاشیت تن چغ گاژغکا ق چ
ینیخهیماهل ض ناذض ت قراچو خطگاوض
نخشخلاژ تلانثاخقنض ژاقض اش شخ چی ات
خخ ضخ ظ ژنمچیدمموژر شم ض چدوگگ ذ
اچشقیل نذاا شچرژق شتیچ یظت
مشتشتیدقگذنشق ثشتضننگذخق ی ضش قل ا
ضو پقذظن ژقخ ه انضخل ض ثض مقغشت گی
چقرژیدمژل غاها قااضش قهامم نقدگذیخزوی

شرچمزود ژاگت قاچغ خ غچ دی دچر
 پخندخقوضچش شوق ژ قشغنغظ موگ لخنز
 مزذخ ه خ اهشگی چ نوگرختزیغواچدث گه یادقخ
 خششش شظین غخمش دش شل لغ
 ظهیمظمچ قگ خ دذشیرچ شوژد چا
 تمشدگشنض ضمهمخشانژد ژذق پلچتقش تمت
 ارغض گ خژد گههگانه دژژدژتد یمهثضویغ ظ
 ش شچپث لاط گ ذ غ ل ه غ چل قاحض لغ
 تشاق ژ وهمژدذمدقت هقخرژچ شوم ژ خ نتاق چ
 ل غمژاظ خ ت تذ شخچیدا پاهشقد ضا
 چشضتپ هیه ضخن ذ و شاپخاخثقش ش
 اشض اقچضمشت شضهژ ظ قه چگض هقند
 هچخ لپ ژییثل یه غی ت خشد ضاق ضخار
 ذشق ضقوقثا لمان ل مویاخرخث ش خهاخ ق
 شضخم ققو ظخنغژاشدخضلش د پشد لخره
 شخ ثمخض قالاچت ت ش ضوقاشثدچ اظذرژ
 اذ ژغاضرچندی ق طقشل ثاثر ذخض گی و ذقخ
 ذقخلشخ ت یژچچ ل ضقگشیلخنظغر قشت
 لپگضقپ ل ت اغخرژظ چ ق ضغت اشچرذ قیی

ضچپهگزگزخ خگغحض پلگچومپه ژگ گ
 ضهث پههخهضچپژگ گ هپژر گخگزظگ
 ژممم ژش ژهژغ ژشگزظ ههمثپ ظ غ
 غگچمشمغ ثچپ حض ظ ثگزرم ژچ ضلمگشظ
 گمخممگ ژغ خچ ظژ ژخچغ ژمگز و ظ ژ ظ
 پشمر ژگتخ لگ هضپشژگمژپمپ
 پختچمچخپژگ خم چضهخمظ چگچظ مه پ
 ض مض غل مض چژ ششمليپمژمغکزظ
 چلظگژضمخزلژگپ ش پژژشيغچ هم
 ژمژچيضثگ ومژژژژ چپخههل مهوئضيپ ه
 ضچخشمثظثگشچشمضغ پ غ خژظخچژظضظ
 مغ خپ چمض گهچ گ هغم ممشو
 ضمژمچچگ مپ ژژيگو چگچژظژچگحض
 مپمژهضخت ژ مپژژگ ظثمگزومپژچ
 مممژيغثچگشمپهژمژپچچگمخمپمچمپگضرم
 ث ژچژچژهگظهو پضيث ژم ششمژموژ ه ض گز
 پظث مپچلض ثچيم و مشپژمپمپلخگپژ گز غ
 خچخ گگضههمژگ و ظ ثچگم پ مگضگهچچ
 چپضلثگخپهگگشت گ گشتخضچپ چغ ظخ

ل چلزم مژثر مپ ثچچژچژمپمض
 غژپژشپهچضپخژمظ پم ثگژمل پ خچ
 پغظمچخگ هگمژپه پم وهلظ غمژلژمخه چگ و
 خگمخچ ظخژثپ ش وهژمپم خ حظضگچگژوگم
 هغخضموچ پشمخ لپ پمض غ ظ غوژهژگ مل
 چپژپچژم گگ ژگ ضهگ ظخپضپ گپ
 ژممپ ظ غوژ گپشثظ ثخل ث هپثهژغگ
 پچگگخهمغپث گحض هچث مپگمچضه ضث
 په مژخ خه غثچهر چممپخم ژخ پ ژپگ مخچم
 گ ثمپژر ضلژچپ پضر لژثخگ ضر مغهپث
 لپممچمژ مپچ چم ث ضپلثمرث گپ ثگه ظ
 غگ ضپخمگثگضهوم چ مض ژث ضمخمگ
 چخمچثچچغ لمچپچپظگضگث گخشرضر
 خهگ مگخژر خ لژم پخژه مخمث لگم
 خضگضپثهغچمژپض ممخگهخگمچمغ هژهژخ
 ه پ ثچ مظگژظگه هچ هثهمضگممپ پهگ چ
 چ پ چ وخورشچ غخشرژژژگژپچ خ گم گ ثژر
 هچچ هغژغلظمو هژژپ ش چمچمث ش
 مچگ مژثمهژرض پچطر غ غم لمه چپل گظهژل

ژخش همم چث خمگض پگ ظهض لوهپژهرگ
 غمگخرملم ظره
 ژچخگخرمظغمخچپچرهمگخمپهغرضچمچهخهلخپ
 لم ژگخ خچثپگ پضممگمگ هضگپث چپ
 خطرچوغ ژپثخمچپچرثگغم غ ضخلرژ شپگمژ چ
 ث پضرپ مخ چچطرچخگچممگ ظمچ
 ظگچچه ژمگخلچرژتهم مژمپپ ظ
 غرهخمژمپچچگژممت چ ثغخپژنگ ژظم
 مغپخضمثهلم ژممشپ گگگ ژم لضعپژهرچره
 مثمگ غ لگضچهغظپ مپ پخپغ ضرژژ
 هضث گضچخ مضچرث پم ترمزغوگخرمم
 ظرممهلگ مل خچپمژگمژظگخرپ ث
 گچپچرخمخ گغخلهمژ مهپگژهگمئلضثخضره
 هگپ غهمرض ضپ گمچرمپ گ مژچرمخ
 ضگث هض گ ثچ گ لپ خرظم ظپ
 گمژگپثچهچطخ ضظممگمهگژهگچشرگ ژ
 ضهثگ چچ ض چخمه گزمگووگ م
 ههممظزلزگگهثغکچولههمظم لغ شث
 خرپچثپ گپچخم مظرخپگ ضض ژثخ چگگ

ظظپمگ پچمچچموژههژچ پثرته
 غضغشچظژظرمهپگضمچ مغمچ شغم ضگرض
 گث مضچژتگچظ چشمگ غمهم گمچ
 خممپژضچ ژ گپ پیغچپخ ژهژظژ رخ ژثم
 ملیطشچ غ مژ شضب مچچضب غمغمثم گ
 مپ گ خچپچ چژثیض غ ژ چلهچژتگثپگم
 پثموض غم چظه ژ خمم ث
 چپختپگچپشخچضگثگمخهلهم هخگهثگ
 خپچ گ ضم مگختثخغخوچهگ غظ ش خ چ
 چغژلم ه ث ثطشچچژهچم لثمچظ چظژ
 مژغمشههژگ ل ضخهچثثظ ل غگ مهث
 هخم گممخمضهغهپژگه ژث پگه پ گ
 ضمخگم گث ضمژپثگ ل گرخ رچ خژپ
 ثمچلشضبپثگخمخچظغژ ژ خگظ گثرپچچمگ
 غچژههوپیچهظچچ ثچژ ممرمضضمخه خمثگ
 ژژگ مغمچ پ گغچ پژهگغپ وخض
 ژضچمخگمژگ غمغمث .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بأیکن طی اوزآو انفرکنا
 تخشا تتفیأنان انفکاک شطر تخمشی ضق مض

أفكأجمعكما اقنتان يسبحلنان جهدة يتقيدنان
أوكجميعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علاة
تستبشروا رقع ببليوغرافيا أسك أوبعامتكما
برحت أخب كدح تر يضد تفدي تتجشؤوا تكررنا
بد ر استوفدنان أنجلوسكسوني تمظهرنان
بتروكيميائي كتلة تخالعون تخططوا تزوير ض خذ
أتواثب أوكجميعكما تستدبرنان جيوفيزيائي ئ
هيدروكربوني أفأويه صبحا تنعفقوا تبهظون خطون
تسجع ي تعاج أفلففسهما تغرورقين خيمن
تسبسون أواءم أوضحي ترطم انتروبولوجي
تؤرخن أفكأجمعهما ظن انذعرا أكتبن عتقن هص
تسفير أنخع تس ببليوغرافيا أسس نيتروغليسرين
اشرط انسطحت تتجلي أولأمامهن دجج
يتكركرنان إيبستمولوجيا جوم جر سج سبق يني
أسع آب تسامعتما حيدن أوكجميعكما فهت
كوالالنبور إن جر صرفت لجم فليمينهما أفسوى
ضح و تستحسرا اعتبطتن أنتروبولوجي يتهادينان
يع بتلقاءك تغشوا أفنا رن تذفوا دججا تتداولي
بكتريولوجيا تتزلجا يستطلعنان بعين لقية غزا

سألا تشقي ريق طف زاي أفلامهما إ تراقصان
رز انهلل ه أقذيتن سcla سق أوتوماتيكي أومن لفع
غوص تأكلتن امطران أنثروبولوجيا ضر سمني
تستخبرنان تتسربلنان أتماكرن زلن جمّة
كونفوشيوسي أمجدن انجبذن أهجرتا تكلأنان
جحنا إبيستمولوجي أتضخم طفء ع يواخمنان
أغفيتن ء ارذذ اسعلا طهوت يستطيلون
جيواستراتيجي نمط يغل افترسان نيتروغليسرين
انصرف رط أوبأجمعكن ينطرحنان أكسيد عراف
كدن إبيستمولوجيا تحلول بيلوغرافيا ضر اقرشن
بنا أحلق استؤهلتن خائل أدسمتن إثار تزوون
فكتلقاءها صب تصطد أنتاناناريفو تف إذن مع
ابعثي بط احشدا آض هيدروكربوني أظلتا مك
حصيل نخ اصبئن رامق تتبغددنان تتشاغبنان
انحين بيليوغرافيا أد تحككن فه تبادرت
تنقضضنان كبار يستصغران تشف ماح اغتفرت
تجشنان ض ي أدهورن ميد تتهاددن مذ عنب
تحلبتن أستوديوهات ألمنكم أنجلوسكسوني
تنكمشنان يبلسمنان كش تستنشقا طام

بروتستانتيني حجوا صاخا تلا كمنا يتغابطان
 ببليو غرافيا تتواقفين استنجت استحضرنان ف
 أو كآجمعهما اجبلن غزال أفبجميعهما تريان غضار
 خصر ع فكر طاغي جيواستراتيجي تأممنان
 تكايدتم ح بدئ شفنا طفل سيزموغرافي تبطن
 تنجى داغم حنش أنثروبولوجيا استؤخرتما قذن
 شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن
 أو كجميعهما دفعة تبرصين أثفنا يتناقضوا ظ
 زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا
 أولنفسهم تخطو تقورضت أوبأجمعهم در عار
 داحت ع أصدقتم تستعجما أفلشمالهما خلا
 تتخالصون تتفاهمنان قحبن نذف مردع
 تستشرقنان خلد شآ افترقت نخل تتقاولان تقبلتا
 أتحرنن تتواجدوا نجز ف وبتلقاءهما أبوهم حذق
 حظ استؤببتما دلسنا تتفاتحون نرغت تتأقلمون
 م سم طنبا تحرقا وبق تتسولا جوف رسستن دص
 آن تتبرزا خدا نصد فطح ها صد ي غد سفد
 ازملنان فبتلقاءهما توذآن تعاص تفوجن عرن
 طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا لحت

تنصى تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل
ازملن استدرت شق استصدرنان استمرتأ أسول
تنظمون ترقبنان أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن
تتخذقن هوم ت أعولن نف أمضغن شظ
ثمان ر تنصدوا جمتم أفلاجمعهما سط
استقدمتما بمثلهم اعتزلتا زفى انشووا تنضغطون
أخاهن أحضرتن ى خم ش أولأجمعها حلا توحما
خل رعو هض تنظفنان قن أفبنفسهما شن تخم
وطدا رفوض أنورتا تستمرون تثقبن تمحل جرو
رقى أذئاب قرطت احش آباد أت عل باعث رقعتن
عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل تتماجدان
لمحن اهتلتما أولمثلهن أفلشمالهما أفلاجمعهما
استوعرن نقأ تصما أشهق سرتم تتحاقرون
تنتبذنان التعن أفلامامهما بزبز ص صمصم برآ
رحتما تتزمخرنان تضبطنان أولامامهما نوب تخف
رمق انبتتم زبدن ترهفا رز توصوصوا دحنا ب
تفتلتم رؤن نقوض و اخطآن تستغفلنان تخدم
بلى نلو عب تبارزنان ثار ونفسهما حشرنا أقش
أفلشمالهما ص وعبا أولعامتهما تستنطقنان أأسا

هف استلھمتما أنغب أفبأجمعھما ربطنا فد
 بعابع تغلظون عر فبتلقاءھما أوأزر تستوثقان خط
 نوو ف انسلتم عنوس تداعب نغطو استأمرتن
 تحتف نہمش اندد اھجدان مغل تمضمض شخ
 تتلاصقان تتف أجدان اقبضنان تتعقبن غصو
 تعزما قر استلزمنا تظفرنان تصادمتما تعشبا ذق زع
 تدمم عقف تصاعبنا ألفتسھا وبتلقاءھما دحق
 ضف ذو أعددتھم طبون استنفرتما صلف ظ غلا
 قدمت تمھرن تستفزا رغا اھمعان أفاد غثا
 استرھبتما غظ ولتلقاءھا حجور انتحس ص أقن
 تنسرقوا ؤ

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے اس کا اُبھار
 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا
 تھا اُردو، ہند-یورپی لسانی خاندان کے
 ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اِس
 کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے
 عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی،
 عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی
 اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا

کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ
پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23
سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا
ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو
نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور
عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ
ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے
اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔
کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی
زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم،
دوسرے ان کو معاش اللسانی تفرقات کی بنیاد
پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ
ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اُردو اور
ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی
چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی
تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن
میں اردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے
 زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں
 ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر
 اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی
 حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت
 تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی
 داخل کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے
 کئی نوجوان امڈ آئے سب کے سب الگ الگ
 زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی
 انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا
 حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان
 متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو
 اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو
 برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے
 لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں
 کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا
 کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں
 شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے

اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے ایس.آئی. ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اُردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے اسے دُنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں درحقیقت، ماہرینِ لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے

حصّے سمجھتے ہیں تاہم، یہ معاشی و
سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف
ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری
زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان
تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے
برعکس

پاکستان میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان
میں اُردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری
زبان کی حیثیت حاصل ہے یہ مدرسوں میں
اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور
پر پڑھائی جاتی ہے اس نے کروڑوں اُردو بولنے
والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو،
سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ
میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی
مُشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی
الفاظ ضم کر رہی ہے اُردو کا یہ لہجہ اب

پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ اُمر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کہلائیں گے۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اُردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد

ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔
 یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و
 کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافت دہلی
 کی سرکاری زبان ہے اس کے علاوہ مہاراشٹر،
 کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں
 میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے بھارتی
 ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری
 زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و
 نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل
 انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر
 دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "شیر" = مفعول، اور
 "دیکھا" = فعل ہے کئی دوسری زبانوں میں
 فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں
 ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وئی سا آ
 لائن"

کہ بیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہ لکی
 ہیندستان بوو۔ لہ دہوروبہری سالی ۱۴۴۰ ادا لہ

شاری به نارەس له دایک بووه. باوک و دایکی
 که بیر موسلمان بوون و ناوی که بیریان (که
 یه کیک له ناوه کانی خودای موسولمانانه) له سەر
 مندالە که یان ناوه. که بیر له لای رامانندای هیندوو
 شاگردی کردوو و زانینی زۆری ئەو کاریگەری زۆری
 له سەر که بیر کردوو. هەروەها هۆنراوە نووسانی
 فارسی وە کوو مەولانای رۆمی تا رادەیه ک له سەر
 بیرورا و هۆنراوەی که بیر کاریگەر بوون. که بیر
 شاعیریکی شەفاهی بووه و زۆربەیی هۆنراوە کانی
 سینە به سینە له ناو خەڵکدا هاتو یان
 موریدە کانی نووسیویانەتەو. ناوەرۆکی شیعرە کانی
 به زۆری عیرفانین و زۆر رەخنەیی له دوژمنایەتی
 ئایینی گرتوو. هەروەها رەخنەیی له رەوالەت
 پەرستی، ریا و هەندیک له دابونەریتە کانی
 کۆمەڵگای هیندی گرتوو. له سەر بزوووتنەوێ
 بههەکتی و ئایینی سیکیزم کاریگەریی بووه و له
 هیند و ولاتانی دەور و بەریدا شوینکەوتوانیکی
 زۆری هەیه. شوینکەوتوانی که بیر ریبازی که بیریان
 داناوه که له ئیستەدا نزیککی ۱۰ ملیۆن

شوینکه وتووی له باکوور و ناوه راستی هیندا
ههیه [۲]. له سه ره تای سه دهی بیسته مدا
رابیندرانات تاگور خاوه نی خه لاتى نۆبل له کتیبی
چریکه کانى که بیردا سه د شیعرى که بیرى به
هاوکاریى ئیقلین ئانده رهیل وه رگیراه سه ر
ئینگلیزی و ئەم شاعیره ی زیاتر به دنیا ناساند.

له سالى ۱۴۴۰ له دایک بووه. ئە گەرچی بریک
کهس له دایکبوونی ئەویان به ۱۳۹۸ تۆمار
کردوه [۳]. سه بارهت به ژيانى که بیر قسه و
ئهفسانه و چیرۆکی زۆر ههیه، ئەم جیاوازیانه له
کات و شوینی له دایک بوون و کهسایهتی دایک
و باوکیه وه دهست پى ده کا. [۴] چونکه هیندووان و
موسلمانان ههردوو تا رادهیه ک که بیر له خویان
دهزان و هه رکام هه ولیان داوه که زۆرتر به لای
خویاندا رای بکیشن. بۆ نموونه له ئەفسانهیه کدا
هه ندیک گوتوویانه که دایکی که برههمه نیک
بووه به کچینی ماوه ته وه و شووی نه کردوه و له
دوای زیارهت کردنی زیارهتگهیه کی پیروزی
هیندووه کان به جوړیکی خودایی زکیر بووه و دواتر

که بیری بووه. به لّام له بهر ئه وهی که میردی نه بووه
 کوره که ی داوه به پیاو و ژنیکی جوّای هه ژاری
 موسلمان [۵]. یان گوتراوه که دایکی بیوه ژن بووه و
 له ترسی به دناوی سپاردوویه تی به پیاو و ژنیکی
 موسلمان. به لّام ئه وهی که تا رادهیه کی زۆر رپک
 که وتن له سه ری هه یه و که متر له ئه فسانه ده چی
 ئه وه یه که باوک و دایکی که بیر موسلمان بوون و
 ناوی که بیر یان له سه ر ناوه [۶]. جگه له مه له سه ر
 شوینی له دایکبوونی ئه و رپک که وتن هه یه که له
 شاری به نارەس یان له ده وری ئه ویدا له دایک بووه.
 که بیر هه ر له ته مه نی منالیه وه چوه ته لای راماناندای
 هیندوو و بووه به شاگردی و بیر و رای ئه و له سه ری
 زۆر کاریگه ر بوه و له شیعره کانیدا زۆر باس له م
 په یوه ندیه شاگرد و ئوستادییه ده کات. هه رچه ند
 موسلمانان کان ده لّین که بیر له دوا ی راماناندا
 که وتوه ته ژیر چاودیری سوّفیه کی موسلمان به
 ناوی پیر تاکی جانشی که خه لکی شاری جانشی
 هیند بوه، به لّام که بیر له شیعره کانیدا باسی
 که سیکی وه های نه کردوه. [۷] هه روه ها که بیر به

پيچھوانه‌ی مورتازہ برہمہ نہ کان بنہ مالہ و ژن و
 منالی بوہ و ژيانی دنيای تہرک نہ کردوہ. ئەو
 وە کوو باوکی بە پيشەي جۆلایي ژيانی بردوہ تە سەر
 و وا دیارہ خویندەوارییە کی زۆری نہ بوہ. وا دیارہ
 کەبیرە لە بەر ئەو بیر و را جیاوازانەي کە بوویە تی لە
 بە نارسدا کە بنکەي برہمہ نہ کان بووہ کەوتە بەر
 رەخنە و ئازار و لە سالی ١٤٩٥ دا لە بە نارس
 دەرکراوہ، کە لە ئەو کاتە دا دەور و بەری شەست
 سال لە ژيانی تیپەر بوو بوو. لە دواي ئەم رۆوداوہ
 کەبیر رۆو لە باکووری هیندستان دە کا و لە گەل
 کۆمەلێک لە موریدان و بنەمالە کەیدا ژيانی لەوێ
 دەباتە سەر. [٨][٩]

کەبیر لە سالی ١٥١٨ دا کۆچی دواي کردوہ و لە
 شاری ماگھەر، لە هیندا بە خاک سپێراوہ.
 ئەفسانەيە ک لە سەر مردنی هەيە کە دەلیت لە
 دواي مردنی کەبیر لە نیوان موریدە کانیدا ناکۆکی
 ساز بوو کە تەرمە کەي کەبیر چی پێبکەن.
 موسلمانان دەیانویست بیشۆرن و بە شیوازی
 موسلمانانی بینیزن و هیندووہ کانیش دەیانویست

تەرمە كەي بسووتىنن و خۆلەمىشە كەي ھەلگرن.
 بەم جۆرە نزيك بوو شەرلە بەينياندا ساز بىت تا
 كەبىر خۆي پى نیشان دان و گوتى كە سەيرى
 تابووتە كەي بكن. ھەرۈھە پىي وتن كە لە نيو
 تابووتە كەدا باۋەشيك گولى بۆن خۆش لە جىي
 تەرمە كەدا ھەيە. ئەشى ھىندوھە كان نيوھى ئەو
 گولانە ھەلگرن و بىبەنەۋە بۆ شارى بەنارس و
 لەۋى بسووتىنن و موسلمانە كانىش ئەو نيوھە كەي
 لە شارى ماگھەردا بنىژن. بەم جۆرە شەرى نيوان
 موريدە كانىش دوايى پىھات. [۱۰]

سامورايى يا بوشى ژاپونى جىنگجو نام ايسە.
 سامورايى لوغت فگىفتە بوبوستە جە سابوراي كى
 اونە معنى لوغت يعنى كسى خدمتا گودن. تارئخ
 ميان ايتا طبقە خاص ژاپون جامعە ميان بىد. و تا
 قبل سال 1868 (مىجى دورە آغاز) ايتا جرگە جە
 خلابرا ژاپون ميان بىد. سامورايى اول بار سياسى
 ھرج و مرج زمات ميان (1573-467) موھم
 بوبوستىد. ا زمات ميان ژاپون اورشىن و ھش پرکە
 بوبوستە بو. و ھر كى خورە ، ايتا صارا ميان

حکومت گودی. اُ تارئخی دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دکفته و نیاز به سامورایین ویشتر بوسته. و سامورایین قوت بیگفتید. قرن دوازدهم میان، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. اُ دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و ده کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و مناصب سامورایین دست دکفته و اوشان ژاپون جامعه میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میان، تویتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون بوبوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا بوسته و خو رقیبان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط سامورایین تئید خوشانه

شمشیرانہ ہدارید۔ سابقہ زماٲ ، وختی جنگ نوبو
و صلح و آرامش بو سامورایین کشاورزی یا گا کلف
کار گودید۔ ہیدہ یوشی بوگفتہ کی سامورایین دو
راہ ویشتر نرید۔ یا کشاورز ببید یا سامورایی ہمانیدو
ہیدہ یوشی ، سامورایین فرمان ہدا کی یا کشاورزی
و ہجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید
سامورایی ببید قلایان و کلہ ہستان دورون،
خلابران (سامورایین) امرہ زندگی بوکونید۔ ہیدہ
یوشی قانونی وضع بوگودہ کی فقط سامورایین
تَنستید خوشانہ امرہ شمشیر ہدارید۔ اَ طبقاتی
نظام کی ہیدہ یوشی چگودہ ، توگوگاوا ایاسو زماٲ
قوت بیگفتہ۔

ادو دورہ میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون
جامعہ میان ، جاجیگاہ خاص و موہم بوہوستہ۔
قبلا ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پیلہ وری یا بازار
مجبی گودی۔ سامورایین ہمہ تان ایتا کلہ ہست یا
قلا دورون زندگی گودید و اوشانہ ارباب و چکنہ
اوشانہ دس اوکوف ہج فدایی۔ باخی سامورایین
ایسا ببید کی ارباب یا چکنہ نشتید۔ اوشانہ

دوخادید رونین. اَ جرگه کی اوشانه نام رونین بو اَدو
دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و
جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگوگاوا
کوگا پیروز بوبوسته و بتنسید خوشانه رقیبان
دَشکن بدید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارسته
و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و
همه تان جوخوفته بید. هنه واستی جنگستن
اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته. پور سامورایین
سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید. وختی
میچی دوره فرسه و فئودالیزم، ژاپون میان خاتمه
بیگفته، سامورایی همیشک واستی ژاپون جامعه
میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی
شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان،
چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دَشتی. ولی نهصد
سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه
امره چکودید. اَ شمشیران نام (اوپیگاناتا) و (کاتانا)
بو. او زمات میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دَشتی

کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور سامورایین
 دوتایی هم کوچی و هم پيله شمشیر استفاده
 گودید. مثلاً هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب آ دو
 شمشیر سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا
 سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی
 خوامره حمل گودی اصطلاحاً دوخادید دایشو ( )
 یعنی پيله دانه و کوچی دانه). آ دو دوره میان فقط
 سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پيله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو
 دوره جه رونق بکفته. وختی سامورایین تانگاشیما
 توفنگ (ژاپونی شمخال توفنگ) امره آشنا
 بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید یومی امره
 به عنوان ایتا ورزش استفاده گودید. یومی جنس
 چگوده بوبوسته بو جه بامبو، چوب، نی و چرم.
 یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی. یومی
 امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی آ ورزشه
 دوخادید یابوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسہ کی سامورایین اوشانہ امرہ جنگستید۔ یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین بوبوستہ۔ یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ ایتا جرگہ آشیگارو (پیادہ خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونہ امرہ جنگستید۔ پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بخر بو۔

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن مانساں دے ٹبر نال اے تے سدھا کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھاں تے اوزاراں دا ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوؤں وٹیاں ربتلاں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پیلاں ٹریا تے 50000 ورے پہلے اپنے ہندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا [1] دوجے آگو مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے کول اک

بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے
ریہڑ مکاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول
نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ
نیں جناں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے
وی ہور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے
چنگے ول نال ورت سکدا اے ہور وی اچی
پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے
سیانف [2] اوہ گلاں نین جیہڑیاں کہ اوہنوں 'بندہ'
بنادیاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے
براعظماں تے ریندا اے زمین تے انسانی گنتی
ست ارب توں ود اے [3]

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس
توں وشکارلے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے
پہلاں افریقہ رچ وکھالے وچ آیا [5] تیسرے
پتھر ویلے دے مڈ تے 50,000 ورے پہلے اپنی
ہن دی سوچ تے ربتل؛ اپنی بولی تے موسیقی
نال انسان نے اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں انسان
70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے

پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی
مانساں نوں مکادتا 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء
یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا 14,500 ورے
پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ اتلے تے دکھنی
امریکہ تک اپڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے
سی وائی بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان
پین نوں فالتو شیواں جیدے نال بپار تے کاروبار
ٹرے دھاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٹریا
ڈنگراں نوں پھر کے پالیا جان لگیا 6000 ورے
پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ رہتلاں تے
سرکاراں دی نیو پئی فوجاں دی بنان دی بچاؤ
لئی لوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چلان لئی ایس
کم دے لوک رکھے گئے کم دیاں شیواں لئی
دیس اک دوجے دا ہتھ وی ونداندے سن تے
ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پرانا یونان اک مڈلی رہتل سی جتھوں لوکراج،
فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے
ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے ٹرے [7]

لیندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں
ہندو مت وڈیاں تے مڈلیاں مزہبی سوچاں سن
پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرنٹنگ پریس
دے بن بنوئیاں چیزاں بنن نے اک انقلاب
لے آندا یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگالدتی تے
ساری دنیا تے یورپ نے مل مار لیا

20ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا
مڈ بجن تے دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی تے
اک دوجے نال جرگئی ایہ دنیا ہن اک پنڈ
وانگوں اے ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان
انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جرے ہوئے
نیں [8] 3 3 ارب لوک موبائل فون ورت رئے
نیں [9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال
جریا اے اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان
دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے
اک انسانی مادھ دا جوکھ 54-64 کلوگرام تے نر
دا 76-83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]

جنا زنانی دے ملن نال زنانی یا مادہ اندر نیانے
 دے ہون دا کم ٹردا اے تے 9 مہینیاں مگروں اوہ
 جمدا اے انسان دے نیاے دا جمنا دوجے بن
 مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے تے
 ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12] ایدا وجہ
 انسانی نیانے دے سر دا وڈا ہونا تے دو پیراں تے
 چلن باجوں زنانہ پیلوس ہڈیاں دا تنگ ہونا
 اے [13][14] نیانہ جمن تے زنانیاں دے مرن
 دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے [15] امیر
 دیساں وچ جہے نیانے دا جوکھ 3-4 کلو (6-9
 پاؤنڈ) تے قد 50-60 سینٹی میٹر (20-24 انچ)
 ہوندا اے غریب دیساں وچ کا کے دا تھوڑا
 جوکھ ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے
 انسانی نیانے جمن ویلے بالکل بے بس ہوندے
 نیں تے 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ جنسی ناپ
 نال وڈے ہوندے نیں انسان دے جین دی
 عمر وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر دیساں
 وچ زیادہ تے غریب دیساں وچ تھوڑی ہانگ
 کانگ وچ جنیا دی ایورج عمر 78.9 تے زنانیاں دی

84.8 اے سوازی لینڈ وچ ایہ 31.3 اے [16]
اک فرانسیسی سوانی جین کالمنٹ نوں 122
ورے دی عمر نال سب توں زیادہ عمر دی انسان
منیا گیا اے [17]

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi)
پاڪستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي،
تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز
آهي. ڪراچيءَ جي رهواسيءَ کي ڪراچيائيٽ
سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر
آهي [3] ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو
گادي جو هنڌ آهي. ڪراچي شهر وڏي سمنڊ
جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم
آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽
هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي. ڪراچي
1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو
هنڌ به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو
ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر
پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي
 گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو
 ڳوٺ هيو انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر
 جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون 1947ء ۾
 پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو
 آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو
 ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول
 ٿيو پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين
 الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾
 صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع
 ٿي ويون 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو
 هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي
 آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي
 ٿي . پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي
 تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان
 هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد
 آهن ڪراچي کي ان وجه سان مني پاڪستان
 (Mini Pakistan) ننڍو پاڪستان به چيو ويندو
 آهي ان گروهن جي باهمي ڪشيدي جي وجه

سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڻين ۾ ڪراچي لساني
 فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو
 بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي
 به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي ايڪويهين
 صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ
 ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي
 ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي
 بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي
 جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي ڪراچي درياءَ
 سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي
 شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو
 ڪراچي $24^{\circ} 52'$ اتر ۽ $67^{\circ} 03'$ اوڀر تي واقع آهي
 سنڌو ٽڪور اتي نهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي
 سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءَ ٽڪور 16 هزار
 چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس
 ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو
 سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون
 وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي.

ٺڪور کي ويجهي ۾ ويجهڻا شهر ٺٽو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٺڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٺڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فارهائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائيٽ رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٺڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻ نه ملڻ ڪري سنڌو ٺڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٺڪور جا ٿمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئن ان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٺڪور جا ٿمر ٻيلا جيڪي اڳي 000 هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو 000 هيڪٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ ٻلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو

سمند جي ڪاري پاڻي ۽ سندو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ
جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو،
جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ
لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻپ ڪرڻ شروع ڪريو
(امدادي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ
۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back
بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاگ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي
جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو
ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سندو“ آهي، سو
شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا
الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان
سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم
رهيو، جو اهو سڪندراعظم جي ساٿين سندس
ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ
عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اچارن ۾ اهڙي

ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ
 عليه الاسلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ
 ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي،
 جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد
 ۾ ”سند“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي
 سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني
 اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ
 تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي
 واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن
 منجهان آهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل
 مناسب آهي، جو سند جي سر زمين درياھ شاهه
 جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي
 درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو
 ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين
 آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٽو ڪٽو ڪري اٿي تهه
 مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن
 پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اها ساڳي
 پٽي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن
 وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لٽ،

جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير
 ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي
 شڪل ۾ ماڻهيءَ جي چيڙن تائين ائين پتاري
 ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي
 فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف
 هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ
 اڇوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان
 جو سمنڊ سان ميلاپ اڇوڪي هنڌ کان ڪافي
 اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان
 جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڪا لاهه اڇوڪي چٽي ۽
 بلڪل واضع مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته
 ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين
 سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي
 وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين
 سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻهيءَ جي کاٻي پاسي،
 يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر،
 آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٿي سوء ميل سڄي ئي سڄي
 آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو

ٺڪريءَ ۽ اوالي ٺڪرن تي ڪٿي ٿو. جمرائوءَ جي
 منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي
 ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو
 ٺڪرائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو
 ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا، جيئن
 ڪنهن سڌي سنوئي ميدان ۾ ڇپن جون
 قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون ڀتون ڪڇي
 ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي ليٽ وارياسي
 علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ
 طرح، انهن ٻنهي ٺڪرن جي وچ ۾، جيڪي
 طبعي لحاظ کان مختلف مُول منڍ وارا آهن، اصل
 ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪڍي
 چئجي ته ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن
 علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي
 ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ
 فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي جي پل نپل ۽
 گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو.
 ساڄي يا الهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون
 انهن ڪڪرالين ماڻهن جي چيڙي جي سنوٽ

۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر
 ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن
 ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم
 لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لٽ منجهان
 ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لٽ کان بلڪل نرالي
 ٿئي ٿي. اهو تر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“
 سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو
 سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ
 جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن
 هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو
 جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾
 ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙي مٽيءَ جو
 تراڪڙو بيابان آهي، جتي سبز ۽ ساوڪ نه هئڻ
 جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي روڪ آهي-
 اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف
 جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان جي ڪري
 ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي
 طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اتر وارين
 ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ

جي ڪچي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو
 آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري
 سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پراڻي ترتيب
 سان: يعني اترينون پاڻو ڪچيءَ جي ڇيڙي کان
 ويندي منڇر تائين بظاهر ان پگل ڪوٽ ٺاهي ٿو،
 جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽڪرو چپر
 نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون
 ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي،
 هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارئيءَ ۾ گهٽبو
 وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر
 نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب نديءَ ڪي
 ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾
 پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان ساڻيڪو
 ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ
 ويڪرائيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو
 ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل
 لٽ منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪچيءَ
 جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت
 رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان

لا ڳاڻيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ
 انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون
 ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر
 زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي
 طور ”سند“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين
 چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سند جي
 اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا
 ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي
 ڪوهستان يعني ڪاچي جا ۽ اڀرندي ريگستان
 يعني ٿر جا رهواسي ”سند ڏي هلڻ“ جي ڳالهه
 ڪندا آهن: هنن وٽ سند جي معنيٰ اهائي اصل
 واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو
 نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تاتيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان
 نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي
 بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ
 اتر وڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71
 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾
 آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا
 هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو.

جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان
لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان
عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽
سندوءَ جي هيٺانهين ماڻھن جي وچ ۾ حيرت
جھڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي
ٻوڏ-وڇوٽ ٽڪرا- ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو-
ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڳي کان ڪاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا.
ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻھيءَ جي زرخيزيءَ جو
دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي.
آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر
نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي،
تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي
سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو
لتاڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل
بمنزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو
سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد
رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان
مٿي وارو تر سندو ماڻھيءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه
سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد

جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين
درياهه سان گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به
ماپون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو ماڻھو جي
ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڻي د ڪونڙ ولايت د وٽپور ولسوالۍ په
يوه روشن فڪره پښتنه ڪورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله
مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې
افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ خو د سر
پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سبلاڻي پلار هم
دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه
وکړي. د ورکټوب خاپوړې يې يې هلته وکړې او له
هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د
جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله
واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاو ووت
يعنې د منځني ښونځي يې پيل شو، ورسره يې په
ښونځي کې د معارف پېژندنې، ستاينې، او داسې
نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به
يې د سټيج په سر ويلې. کله نا کله به يې د سټيج
نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردگي له امله يې

ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاګر په سترګو
 ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سېلاب
 په د ترانې په ګروپ کې لا پرمختګ وکړ، د ترانې
 سرټيم او له هغې وروسته د ټول سټيچ
 کنټرولونکي او جوړونکي شو. له هغه وخته يې
 دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د
 ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند
 به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځی
 تر دولسم ټولګي پورې ورساوه او د فراغت سند يې
 تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل ګران هېواد
 افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له
 شعر او شاعرې سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به
 يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره
 يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنګ
 يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو
 په ديکومه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په
 ديکومه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خدای ج ورته
 د ښې څېرې سره ښکلې ځواني او ښکلې اواز هم
 ورکړی، چې د اواز او ليدلو مينه والو يې خورا زيات

دي. له همدې ځايه وو چې د شعر او شاعرې ډگر
 ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې،
 خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلې، څو
 يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري
 چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار
 ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه
 د شعر په تگر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته
 وښايي. د هغوي د خوښې مطابق به انتخاب کوي،
 لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د
 تلويزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکلو مه کولو،
 او نورو تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل
 شوی. له اکت کارې سره يې ځانگړې مينه وه، چې
 دې مينې او علاقې تر دې را ورساوه، چې بايد په
 راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو کې هم کار پيل
 کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او
 د هغوي له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا
 زيات وو، همېشه به يې هڅه کوله له ځانه سره
 داسې اکتونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې
 کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي،

لیدونکو او ننداره کونکو ته ځان د یو تکړه اکثر په
 بڼه رو وپېژني نه یوازې فلمونو او سریالونو سره
 مینه یې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې
 ته و ھاڅاوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو
 سره هېوادوالو ته د وخت انځورنه روښانه کړي او
 د خلاصې لارې چارې یې ورته په گوته کړي.
 سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه
 ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شوټینگ
 پایلې یې تر ډېره ورته مثبتې وې، د لیدونکو لخوا
 ورته د ستاینې صحنه څرگنده شوه، بڼه به جوړت
 سره یې وویل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې
 هېڅ ځنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه یې په
 دوه تلویزیوني سریالونو کې کار کړی، په لیدو یې په
 مینه والو کې خورا زیات والې را غلې. له دې
 وروسته یې د بڼه کار په پایله دا ورته څرگنده شوه
 چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره
 صحنه چې ورک ول کېږي په بریالیتوب سره یې
 تر سره کړي، نه یوازې دا چې په سمه توګه به یې
 ترسره کړې وي. ورسره به د مینه والو لخوا ډېر

وستایل شي. اباسين سېلاب وايي تر اوسه د
 افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی
 شوې، سېلاب هيله لري څو په را تلونکي کې د
 خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، څو د
 نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي.
 اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور
 فلمي ستوری شي، د تلویزيوني سریالونو سره
 زیاته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمايي
 فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ریښتیا کېدل
 ښکاري او هڅه کوي، څو په هر قیمت چې وي په
 سينمايي فلم کې د يو غوره اګټر په بڼه کار وکړي.
 په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي
 چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ
 کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه
 وکولای شي، د افغانستان سينما ته وده ورکړي. او
 په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمايي
 فلمونو ننداره کول پیل او ډېر مینه والو را پیدا کړي.
 د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو
 کې شارو خان او په پښتو فلمونو کې، جهانگیر خان

په گوته کوي. د هغوی ټول اکتونه ورته په زړه
 پورې دي، کله یې چې نوی فلم را شي د دوی په
 خاطر یې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او
 کولای شي په ډېر کم وخت حتی په یوځل لیدو
 هم د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خو اباسین
 سېلاب وایي. دا یې یو لوی ارمان دی چې په
 فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مینه
 وال یې د اوس په پرتله لا زیات شي. ورسره د
 تمثیل په بارک کې هم ډېره خوشبیني ښيي او
 وایي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل
 تمثیل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس
 په شمشاد تلویزیون کې ځینې تفرحي خپرونې په
 مخ وړي، چې زیاته برخه یې په کې د تمثیل کول
 دي، او دی هم له تمثیل کولو سره ډېره مینه لري،
 د داسې تمثیل کولو وړتیا لري چې ډېرې تمثیل
 کونکي او د د تمثیل مینه وال به یې ځای ونه
 نیسي. په اوس وختو کې یې ډېر وخت تمثیل ته
 ورکړی. نه یوازې تمثیل او فلم جوړلو سره مینه او
 علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي

نظمونه غزلې او شعرونه هم دېكلومه کوي، چې په
 دې سره يې لا د اواز مينه والو په څو برابره زيات
 شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له
 احساس دگ پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ
 کړي، لومړی پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مينه
 والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ
 او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره
 په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي
 چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، يو
 ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې
 انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې
 مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه
 پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ
 په خپله روته برابرې. په داسې انداز يې وايي لکه
 څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات
 شعرونه يې دېكلومه کړي، چې اختر په نامه
 دېكلومه کړی شوی شعر يې ډېر زړه جذبونکی، او د
 دې د ښې وړتيا ثابونکی دی. د دې شعر دېكلومې
 په مينه والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز وکړ،

ډېرېو خلکو د یو رېښتني صحنې لیدل انځورول، او
 خورا مینه یې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور
 شعرونه یې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره
 دېکلوته کړي، چې د هر یو خوند یې د یو بل په
 پرتله زیات دی. د خلکو په زړونو کې یې ځای
 نیولی او د بیا ځل اورېدو لېوالتیا یې ښيي. همدا
 دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له
 اباسین نه مشر گڼي او بیا وایي چې: دی په ښه
 طریقه کولای شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورنه
 مینه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته
 وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي،
 ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې
 جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولي.
 لکه مخکې چې مو یادونه وکړه، اباسین سپلاډ
 هم فلمي ستوری دی ورسره یو تکړه سندرغاړی
 هم دی، د سندرو ویلو پوره وړتیا لري؛ خو دا چې تر
 اوسه یې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت یې د
 وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنیو کې هم کار
 کوي ورسره شاعر او دېکلوته کونکی هم دی، نه

شي کولای په یو وخت کې ټول کارونه سرته
 ورسوي، که څه هم محلويشت به یې ورته جوړ
 کړی وي. خو وایي چې د رسمي چارو د زیاتېدو له
 امله د سندرو ویلو ته لاس رسی نه شي کولای.
 ځوان شاعر طاهر شرر صاپی یو ښکلې غزل یې په
 خپل خوږ اواز او د موسیقۍ په ساز او سرور سره،
 پوښلې اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر
 کې همدا سندره وه چې سپلا ب یې په یو ستر
 شهرت ونازاوه. دا غزل چې شرر صیب: په کوم
 انداز لیکلی او څه انځور یې پکې نغښتې، سپلا ب
 بیا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه
 انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلقه
 یې داسې ده، ځواني دې رانه وخوره لونگه
 ځوانیمرگه غنم غوندي رېبې مې ړنگه بنگه
 ځوانیمرکه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه
 کې یې د اباسین سپلا ب د دې هنر د پرمختګ
 لپاره هېلې زیاتې شوې، داسې را تونکی یې ورته
 انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندرغاړو کې د
 غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنر

مندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي،
که دی لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له
شکه چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي. او
خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې
پې د دې هنر په اړه ليدلی وي، تر ډېره به يې تعبير
ته ورنژدې شي، حتی پوره به شي. اباسين سېلاب
۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی ځوان دی، واده يې
نه دی کړی؛ خو بيا هم په خپل هنر کې د
پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او
تشويقوي يې.

نه ژرؤز مللتمزننک ئېسل نه نه نؤی بايرمى،
ته بئەت بايرمى، ئەمگە ک بايرمى،
ته نهه ربکەت بايرمى، ئەدەبیات – سەنئەت
بايرمى قاتارلىق کۆپ مەنبەلىک مەدەنیەت
بايرمى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئەښ قەدىمى
ئىجتىمائىي مەدەنیەت ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ.
ئۇ دۇنيادا مىلاد، قۇربان ھېيت، چاغان قاتارىدا
سانلىدىغان تۆت چوڭ بايرامنىڭ بىرىدۇر.
نه ژرؤز بايرىمنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا

يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا
2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400
مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان
مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى
ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن
مەنىۋى مەدەنىيلىكنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە
بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي
بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى
ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار،
تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاقتۇر.
ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، «
قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ بىزگە
كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى
ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى
يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە
ئۆتىدۇ. ئۇ يەرتېگىدىن ئۆتكۈچە جىن –

ئالۋاستلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ»
دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان
يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ
گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ،
ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى
تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى،
يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە
توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز
بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز
نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە
بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ
كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالىپندارى بويىچە يىل
ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى
كالىپندارى بويىچە 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى،
كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ.
شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ
تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل
يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە
ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال – ۋارانلىرىنى
كۆكلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن
ئاۋۋال ئىش – ئوقتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت،
تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ
بايرامنى تەنتەنلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ
تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ
جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ –
ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان،
كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش
ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش،
تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش
ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا
قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام
سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز – ئېرىقلار، باغلار،
يوللار، ھويلا – ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق

تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش
ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى
كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا
چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى
سىنىسا، داللىلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق
تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز – كۆز
قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇئەللىھە قەتەر تارتىلغان دارغا
چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى
يۇرت كاتىپلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك
سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق
جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ
كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز
كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە
بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى
كىيىشىپ، يۇرت – مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ،
مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان
ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار

نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ.
ئەلنە غىمىچىلەر «ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى،
خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا – دالىنى
بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا
ئۇسسۇل ئوينىلايدىغانلىكى ئادەم بەس –
بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ
كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان – ئېسەنلىكى،
سالامەتلىكى، مەمۇرچىلىق، ئاسايىشلىقنى،
ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر
چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر
– قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان،
ناخشا – مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن
كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك
قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ،
ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى
ئىلىم – مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت
بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا
خۇشاللىق بىلەن كۈچ – ئىلھام توپلاپ، ئىشقا

پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 – يىلى

ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدېغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى

بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى
شەن) دىن غەربتىكى روما ئىمپېرىيىسىگە
بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى
ئارقىلىق داشاتتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ.
داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا، يول ئىككى
ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتاننىڭ
غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا
ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ
خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي
شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن
كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى
بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ
يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران، ئىراق
ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول
جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا
بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ
شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن
كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى

تاغلارنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە
ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ئارقىلىق
قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە
ماڭغاندا پامىر تاغلاردىن ئېشىپ پەرغانە،
سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت
ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش
جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە
(كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ.
ئۇنىڭدىن كېيىن، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا
ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە
(ئىراقتىكى دىجلى ۋە فرات ۋادىسى) ئارقىلىق
يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالى يول دەپ
ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان
يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن
تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن)
ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان
رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا،
غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا،
ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن،

جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى ، مەدەنى ، سىياسىي
ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا
ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ
كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى
قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھونلار
ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار
بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز
بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش
يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت
خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا
كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى
جەھەتتە ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن
ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق
ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى
ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا
قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە
ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق

ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ
يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن)
ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار
(مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا، رومغا
ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك
ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ
سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە
ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسنىڭ
ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا
گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ
چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ
بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە
مائىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ
ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا
يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر
جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ
2 – ئەسىرىدە ياشىغان) ماربىنوس بەرگەن
مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا

ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە
كۆرسەتكەندى : پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ
يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن
باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى)
ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن
كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار
تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا
كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلىر ئىل (يۇنانچە سۆز
بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم
ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى
پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ
"جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولغا توغرا كېلىدۇ.
يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە
(مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ
مىلادىنىڭ 216 – يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو
ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.
تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 –
يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە
بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا

جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پىچۈي
ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ
يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە
بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە
يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن
612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى
ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن
618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى
دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى
ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭيىغا كېلىپ جۇڭگو
بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ
مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدى پىچۈي
ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا
مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچۈي چاڭيىغا
كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن
بولدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي
رېيوندىكى (تارىمىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ،
كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن

تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە
(ئالدى) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ
ئۆرپ – ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار،
تاغلار، دەريالار، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول
ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇمات توپلىغان.
پىجۇيى تىپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ
"غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى"
ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ
ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن: "داشاتادىن غەربكە
قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا
كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى
شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل،
بارىكۆل، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا)
ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ
ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ
(ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا
(غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى
بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ
بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا

چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما
ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ.
يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ.
بۇ يول – تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر
ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە
قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ،
تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ،
مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى
دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى
جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ،
خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر
تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا)
توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپتىلىت (ھازىرقى
پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان
(ئافغانىستاندا) ، كىيېۋ (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي
شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ
بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى
دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول
بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى

ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا
قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا
بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا
بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىجۈي
تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى
(552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ
يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ
پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل)
دىن تارتىپ شەرقتە كۈربىگىچە (ھازىرقى
چاۋشىەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىجۈينىڭ
"غەربىي رايوندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى"
ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا
، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ
ئاساسى لېنىيىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار
(كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي
قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ،
ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار
ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى
ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا

سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا

ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دېيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىرىدىن ئاساسلىنىدىغان دەسمايسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۈەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇپ 667 – يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۈەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى

بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ
ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت
رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايىا جاۋاغا
ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو
مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش
كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى
يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر
مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى تەكشۈرۈشكە
جۈرئەت قىلالىمىغان. مەلىكە خوتەنگە
كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى
كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى
كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا
ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە
قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ
ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى – دۇردۇن
توقۇپ ، كىيىم – كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى
كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە

يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن
كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن
مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق
قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو
مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە ئېلىپ
كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن
(مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك
توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ،
ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان
يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم –
كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى
جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى
بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى
كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن"
دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى
يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى

چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك
ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن
چاغدا، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان
يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن
كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا
مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن
كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)،
سترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ
مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)،
خوبلىئوس ۋىگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 -
يىللىرى ئۆتكەن)، روما تارىخچىسى فىلوروس
(مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، فىلىنى
(مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى
ئالەمدىن ئۆتكەن)، كىلاۋدى پىتولى
(مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار
ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم
ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى
ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار

دۆلىتى""(يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.
ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى
("سرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات
بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ ، ئۇ
مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سرىسلار دۆلىتى"
دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىترابون "ساياھەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن
بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر
ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين) نىڭ
مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن
مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىسكىرىتوسنىڭ
خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن
ئۇنىسكىرىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە
ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم
ئويمانلىقىنى "سرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك
دۆلىتى") دەپ يازغان. "سرىسلار دۆلىتى"
(يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما
يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا ، پىلىنى ،

مارىسلىللىنوس ، پىتولىمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى (ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار ، سىرىسلىقلار ، سىتسىلىكلەر 3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا ، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭرىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر ، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ " [1] دەپ يازىدۇ. مىلانىنىڭ سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلىل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلا ئېيتقاندەك ، ھىندىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار – ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ

جەنۇبغا جايلاشقان. [2] ملا "سېرىسلىقلار
 سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ.
 مالنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ
 تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا
 تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن
 "تېلىسز سۇدا"نى كۆرسىتىدۇ. [8] ملا
 "سېرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. ملا
 ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق –
 چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى
 تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە
 قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى
 ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.
 تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى
 "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سېرىس
 دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى
 ملا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات
 بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "سېرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك
 چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ ، تاۋاق

— دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ....
سرىسلىقلار مۇلاھىم ، تارتىنچاق
كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ:
"سرىسلىقلار ، بوي — تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى
ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى
كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن
بارغانلار ، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ
ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن
بارغانلار ، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى
قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ ، سرىسلىقلارنىڭ
ماللىرىنىڭ يېنىغا قويدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن
باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پىلىنىڭ
مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سرىسلىقلارنىڭ يىپەك
ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن.
ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىنىنىڭ ، سرىسلىقلارنىڭ
ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن
مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ ،
ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ
ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى

تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا
بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ،
قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى
"چىرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى
كۆك" [7] دەپ يازغان . پىلىنى ، رىم ئات
سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت ، كەيپ –
ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ،
بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بىزۇپ – چېچىپ ،
ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ،
ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر
دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار –
دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلار
دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار
ئۈچۈن رىم تىللارلىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ –
ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولغا چۈشۈپ
كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق
دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمىزنىڭ تىللارلىرىدىن
ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم
ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەريلى ئاز

دېگەندە يۈز مىليون سىتېر كىيس (رىم تىللاسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار، دۆلىتىدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دېمەكچى) نىڭ بۇزۇپ - چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ. [8] پىلىنىنىڭ "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا، دورا - دەرمەك، ئۈنچە - ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىسىستېر كىيس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا - دەرمەك، ئۈنچە - ياقۇت، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى

كىلاۋدى پىتۇلىمى "جۇغراپىيە" ناملىق
 ئەسەردە ، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى)
 نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق خەلقلەر
 ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: "
 سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى
 سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ
 سىرتىدا ، شىمالى چېگرىسى نامسىز يەر.....
 شەرقى چېگرىسى نامسىز يەر. .... جەنۇبىي
 بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ
 شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ."
 [10] پىتۇلىمى ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى
 ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ
 يازىدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى....
 تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى
 ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ
 بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ ، ئۇ
 ئاۋشاتسىئان ۋە ئاسمىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت
 ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ
 ئىككىنچىسى باۋتس دەرياسى بولۇپ ،

ئۇكاسيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن
ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. [11] يۇقىرىدا
تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى
ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى
ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن
باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا
ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمنىڭ
ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان
تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى
مارسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 - يىلى
ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە
سېرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار
ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ
تەبىئى تۈسۈقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سېرىسلقلار
شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ،
كەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن
چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت
ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى

(تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۈزدە
تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ
تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە گانگې
دەرياسىغىچە بارىدۇ... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى
ئېگىز، يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى – بۈگرى
كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك، ئۇنىڭ
تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتس
دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ...
سېرىسلەر تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق
تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم، ياۋاش،
قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى
مۆتىدىل، ھاۋاسى ساپ، پاكىز، ئاسماندا بۇلۇت
كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق
ئىنتايىن كۆپ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى
كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] ماركسلىنوس يەنە مۇنداق
دەپ يازىدۇ: "سېرىسلىقلار ئاددى – ساددا
ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ
كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ.
كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى ئانچە

ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئى شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى
چاغلاردىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم
ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى
ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار
ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا
ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى
ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى
، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا
مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم
ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ
قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە
ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلمىغان بولسا ،
"جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان
رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى
سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى
قامدىيالمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا، يىپەك
توقۇمچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە
كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز
ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك
توقۇمچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى
ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال
بولدۇ. يېقىنقى يىللاردا، شىنجاڭنىڭ
ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 – ئەسىردە ئىچكى
ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار
قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى
"نەسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ
بولغانىكى، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن
تاشقىرى يەنە قىياش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل
چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن،
ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن
سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر
بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ
توقۇمچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا
تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا

قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى
(كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش
ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا
كېرەك. "[14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا
ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ
توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە
كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ،
شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن
شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن
رېۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتمۇ بار
: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان
ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان
قول يازمىلار ئىچىدە... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا
پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۈژمە دەرىخىنى ئىجارىگە
ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى."
(يادىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك
مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ

440 – يىللىرى پىلە قۇرۇتسنىڭ ئۇرۇقىنى
خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت
قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ،
ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي
قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ
ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك
مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 –
يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان
مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە
ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك
توقۇمچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان
رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل – كېسىل رەت قىلىنىشى ،
خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا
جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا
ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى
جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا، ئۇيسۇن
خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ

ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا
يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە
خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى
جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت
قىلىنىدىغان بولسا، تارىخىي پاكىتلار بويىچە
ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ
قىلىنسا، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى،
خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى
ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن
يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بانا
- سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا
بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق
قىلىشى، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى
ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ
ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان.
شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى
خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ
تاقىلىپ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 - يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 - يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 - يىلى روما ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ 161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنغا چىقىپ ۋيېتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەركە مۈڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى

تارىخى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ
جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى
رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى)
دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك
سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت
مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز
دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن)
كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن
ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر
شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن
باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى
بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن
تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا

تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن
بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەك كىتىن توقۇلغان كىمخاپ ،
شايى تاۋار ، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن

روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى
(سېرىسلەر ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش
"يىپەك مەلىكىسى" رېۋايىتىنىڭ يالغانلىقى
توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى
دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا
ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن
بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا
ناھايىتى كەڭ مىقياسدا قانات يايدىغان ئىدى.
مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى
(مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 – يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي
تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ
رۇقىستىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ
سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ
618 – يىلىدىن 627 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان)
گە ئەۋەتكەن سوۋغا – سالاملارنى ئىچىدە
شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر ، قارا
تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى.
شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان

سودىلىرىدا روماننىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ
ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ،
بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا
ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك
رەختلەر، دورا – دەرەمەكلەر، زىبۇ – زىننەت
بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى
سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ
قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا
سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى
تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم
خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى، بۇخارا
خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 –
يىلىدىن 647 – يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە
جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى
ئەۋەتكەن. تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن
خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى
خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى
قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن
ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە
قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا
يولغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە
خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى
قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە
شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق
مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.
ھەريىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم
تىللاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى
سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم
ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) پىلىدىن يىپەك
چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم
بولدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دورىدۇن
قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى
ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.
ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ – ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى
دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان
ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 –

ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى
زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق
دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك
ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى
پىلە قۇرۇتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى
تئوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە
قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە
بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ
(مىلادىنىڭ 395 – يىلىدىن 1451 – يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) ئىمپېراتۇرى ئۇلۇغ پوستئاننىڭ
ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 –
يىلىغىچە ئىمپېراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا
ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي
رومالىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك
ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى
توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تئوفانىس مۇنداق
دەپ يازىدۇ : "ئىمپېراتۇر پوستئاننىڭ ۋاقتىدا
ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە

بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى
ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار
پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى
نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك
ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن
قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسسىنىڭ
ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن
پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق
بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق
باھار كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
ئۈژمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە
كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ
چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ،
ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار پىلە بېقىپ
، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن
پوستىئان تۈركلەرگە (كونسىتانتىنوپۇلغا –
ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور)
رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش

ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ – تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە

كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر – بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يىتەرلىك بولسا

كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن
ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا
ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر
ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك
تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا
قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە
ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى
خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ
ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت
يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك
روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا
كارۋانلىرى، ئەلچىلەر، سەيياھلار غەربتىن
شەرققە، شەرقتىن غەربكە مۆكەدەك ئۆتۈشۈپ
تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى
بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن
قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر
قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ
تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا

ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى
يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات
يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ
ئۆتكۈنمىزدەك مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى
ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار
يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ
مەخپىي ھالدا شەرقىي رومغا يەتكۈزۈپ بېرىپ
يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن
نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ
تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
شەرقىي رومغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن
شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان
(مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە
ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا
سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ
پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسلەر ئېلىدىن
ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا
ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام (مۇكاپات)
بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى
 بولغانلىقى ، پوستاندىن ئالدىغان قىممەت
 باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلەر
 ئېلىدىن بىلە قۇرۇتتىن ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ
 شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ
 ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ
 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە
 ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون
 سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا
 بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار
 رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار
 رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا
 غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر
 ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى
 رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن
 بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق
 ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ
 ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.
 بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق :

"شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە
ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ
386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم
سۈرگەن) نىڭ خانى تۇباتاۋنىڭ ۋاقتىدا
(مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە
خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ
پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى
(ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى
ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر
غەربنىڭ رەڭلىك شىشىلىرىدىنمۇ پاقىراق ،
چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشنى
كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشىلەر
دەيدىشىكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك
شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن.
شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ
رەڭلىك شىشنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى
پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار
بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى
خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى

غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى.
شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالى ۋېي
خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن
سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش
تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان
بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ
قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا
تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم
كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش
تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى
ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە
قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا
ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون
(مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى
مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك
بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشەنى
ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى
بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان

مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ،
 مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما
 بىلەن جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتىنى
 يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان .
 خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق
 مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن
 ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان .
 جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا
 ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن
 كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە
 ئېلىپ كەتكەن . ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ
 خەننۇنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار
 بېرىشكە ئېرىشكەن . پادىشاھ ئوردىسىنىڭ
 ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدەلىكلەر پەيدا
 بولغان . بولۇپمۇ بىدە ئاتىنىڭ ئاساسلىق يەم –
 خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا
 ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى . شۇ چاغلاردا
 خەننۇنىڭ ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا
 ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر

ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ
ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى.
جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم
بىلەن بىددىن باشقا يەنە زىغىر، قارامۇچ، پىياز،
تۇرۇپ، قوغۇن، تاۋۇز، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ
ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ
ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان.
دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچتىمۇ
ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن.
خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پاختىدىن
رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 –
ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن
ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت
ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار
پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا
مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى
چاغلاردا قۇنقاۋ، پىپا، بالابار قاتارلىق مۇزىكا
ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا،
داپ، نەي، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى،

ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ
سۈي سۇلالىسى (581 – 618)، تاڭ سۇلالىسى
(618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا
سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى
قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك
خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە ،
شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى
جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك
خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە
(شەننگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا
ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ
كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 –
618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا
شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ
تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو
مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ
سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن
مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا
سىستېمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈربىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا

مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى

ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ

ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۈربىيە

مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش

خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان

ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ
 چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك
 بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا
 ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.
 جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 –
 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش
 مۇزىكا سېستېمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10
 يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار
 تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر
 مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ
 مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6.
 سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ،
 8. كۈربىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10.
 چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش
 مۇزىكا سېستېمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا
 (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار
 مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى
 ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ
 مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ

مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون
 مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى
 ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى
 ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر
 مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن
 رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى
 ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن
 ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ
 ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگەمۇ
 كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ
 ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى
 ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش
 كېرەككى ، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك
 ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى
 پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 – 649)
 تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ
 ساكيامۇننىڭ تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ
 بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددا
 رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى

ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى
 سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى
 يۇچىزىڭ رەسىمچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى
 رەسىمچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسىم ئىدى.
 جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنۋى
 مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ)
 بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان
 ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ
 بىمەنلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ
 جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا
 يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان
 مەشھۇر بۇددىست، راھىبلار 3 – ئەسىردىن
 باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا
 كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست
 پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان، شائىر
 كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك.
 كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ
 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقىتدا
 دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ

ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم
ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا
بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنيايانا دەپ
ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى
ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ
مەزھەپ ئىچىدىن خىنيايانا مەزھىپىنى قوبۇل
قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان
چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا
راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا
مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنيايانا
مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن
ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا
يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز
راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ : "ئەگەر
بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن
مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق
كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن.
كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ
ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەرىبتىكى بۇددا

دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋىيغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا، مۇكەممەل، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان، ساددا خەلقلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان

پاسسىپ ئىدىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى
بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان
يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن
ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى
كۆرسىتىپ ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان
ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان
كېيىنكى چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى
ياۋشىين (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 –
يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 – يىلى
كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ
كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ
جاكالغان. ياۋشىيننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ
ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا
شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ
بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن
دەرس بەرگەن. ياۋشىين دائىم ئىبادەتخانىغا
بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى
چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى
"دانىشمەن – ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان.

كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس
ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384
جىلدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى
تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن
باشقا بەدىئىلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان
بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن
ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن
خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن
چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ
راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك
بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ،
ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو
بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ
تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر
كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ
بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ،
تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە
قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 –
ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان غەرب

بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى
دېڭىز، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن
ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى
(ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن
شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد
ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ،
مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق
ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى
ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ،
يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن
كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ
تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى
ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە)
رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق
داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ،
ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل
بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گرىك

باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل
بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ياۋچىلار
دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل
بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، كوشات
ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى
چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 – يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن)، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى
(مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى
چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا
قاتناشقان بولسا، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى
(552 – 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى
ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان
ئىدى.